

УДК 82-193.3: 82-193.5

ТРАНСФОРМАЦІЯ КОЛОНІАЛЬНИХ МОТИВІВ У НІМЕЦЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПРОТЯГОМ І ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Богдан Стороха

*Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,
вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36000,
e-mail: bogdanstorokha@gmail.com*

Розглянуто трансформацію колоніальних мотивів у німецькій літературі першої третини ХХ століття. Увагу зосереджено на переході від документально-фактографічної прози до фікціональних творів та до літератури ідеологічного спрямування. Колонію сприйнято як зміни географічного топосу на уявний образ далеких земель, а відтак на необхідність боротьби з “внутрішнім чужинцем”. Зміну проілюстровано прикладами з творів німецькомовних авторів першої третини ХХ століття.

Ключові слова: колонія, колоніальний роман, образ “чужого”, інкорпорування й відторгнення “чужого”.

Не надто тривалий час колоніальних змагань Німеччини, який офіційно можна обмежити періодом з 1881 по 1918 рік, позначився не лише на формах вияву зусиль держави та обширах підконтрольних територій, але й на формах пізнання та рефлексії чужих земель та “Іншого”, що відрізнялися від тих, які постали всередині франко- та англомовного ареалів. Пам’ять про колонізаційний період протрималася у віддалених землях, як, наприклад, у Китаї, не надто довго і не можна стверджувати, що імперська мова стала мовою вираження думки для нащадків колонізаційного часу (якщо порівняти з англо- та франкомовною літературою, то можна спостерегти кардинально іншу картину: Емі Тан, Шань Са, Дай Си Дзе, Тод Сімода, Чан-Нют найпопулярніші серед письменницького загалу). З іншого боку, західна культура з великою прихильністю ставиться до колоніальної теми та її варіацій: Маргеріт Юрсенар, Маргеріт Дюра, Річард Аппіньянєзі, Йозеф Вінклер не обходять стороною тематику колоній після падіння колоніальних режимів, з більшою чи меншою мірою гостроти висвітлюючи аспекти життя “після”.

Німеччина великою мірою є собою винятковим випадком у ситуації рефлексії колоніального режиму – перш за все через специфічний аналітико-фікціональний сплав у творах авторів кінця ХІХ – початку ХХ століть, а також – особливий сплав та трансформацію ідей щодо їхнього проективного розгортання. Недостатня вивченість цієї теми у вітчизняному літературознавстві, а також побутування у відносно відокремленому стані як колоніально зумовлених писань, так й ідеологічно забарвленої літератури кінця 20–40-х років ХХ століття, зумовлюють необхідність спроби цілісного огляду та оцінки культурної реакції та рефлексії колоніалізму в німецькомовному інтелектуальному просторі.

Перші спроби колоніального розширення німецькомовний світ здійснює ще в XVI столітті, починаючи з Малої Венеції (територія сучасної Венесуели), яка між 1528–1556 роками була колонією у правовому сенсі цього слова. Великий Фрідріхсбург (теперішня Гана), Аргуїн (Мавританія), Крабові острови та острів Св. Томаса в Карибському морі протягом нетривалого часу в XVII–XVIII століттях були бранденбурзькими колоніями; Німецька Південно-Західна Африка (Намібія, Ботсвана), Німецька Західна Африка (Того, Гана, Камерун, Нігерія, Габон), Німецька Східна Африка (Танзанія, Руанда, Бурунді), Віту, узбережжя Сомалі, Німецька Нова Гвінея, Кьяучоу (Китай), Німецьке Самоа перебували у статусі колоній Німецької Імперії на зламі XIX–XX століть. Політика ж за часів Гітлера була передусім зацікавлена підкоренням європейських земель (приклад Польщі, Чехії та Отсмарку, Австрії) – за винятком хіба що проекту Нової Швабії в Антарктиді.

Канцлер Бісмарк ставився до колонізаційних поривань владних німецьких кіл без особливого ентузіазму, вважаючи, що це пов'язано більше з політичними складнощами, ніж з можливістю отримання вигод – не випадково за часів його правління рейхстаг більшістю голосів відмовився від Кохінхіни, провінції Франції у В'єтнамі, яку французький уряд запропонував замість Ельзасу та Лотарингії. Так само він не підтримав проекти по колонізації земель у Північному морі – також з суто економічних міркувань. Однак уже в 1873 році утворене “Африканське товариство у Німеччині”, у 1882 році – “Німецька колоніальна спілка”, а у 1884 році – “Товариство з німецької колонізації”; два останні злилися у 1887 році в “Німецьке колоніальне товариство”. Це відбулося вже напередодні правління імператора Вільгельма II, який, на відміну від Бісмарка, мав інші погляди.

Тривале правління Вільгельма II ознаменувалося не лише політико-економічними зрушеннями в царині колонізації, але й у пожвавленні інтелектуальної думки щодо питання колоній та їхніх “продуктів”. Кайзер не лише присвячував численні промови важливості освоєння нових земель, але й розширював знання своїх вірогідданих завдяки неабиякому культуртрегерству. Уже в екзилі, в Нідерландах, на початку 30-х років він написав доповідь “Китайська монада” [4], в якій у панполітичному дусі намагався сполучити єдиним корінням триквестр, свастику, інь-янь, Китай, Індію, Японію, Німеччину, Трипілля, у чому не можна не помітити відгомін ідей як про єднання різних світів Сходу та Заходу, так і колоніальних настроїв кінця XIX – першої третини XX століть.

Німецький колоніалізм зазначеного періоду розгортався на тлі специфічної атмосфери занепаду XIX століття, Першої Світової війни, Ваймарської республіки та приходу Адольфа Гітлера до влади. Достатньо умовна послідовність декаданс–експресіонізм–“нова об'єктивність”–ідеологічна література накладає свій відбиток на розвиток думки, віддзеркалюючись у численних творах, які стали виразниками епохи.

Етап політико-етнографічного висвітлення життя колоній та ролі Німеччини, здійснений протягом другої половини XIX століття, відбувався фактично паралельно з освоєнням цих земель, тому тексти слугують своєрідними покажчиками, довідниками, не позбавленими, однак, близькості до художньої літератури, адже частка фіктивності у них здебільшого відповідає ідейному спрямуванню книги та ідеологічним інтересам – приблизно, так само, як відбувалося з книгою Генрі Болінброка “Подорож до Демерари”, фрагменти з якої Генріх фон Клейст переклав та опублікував у 10, 11 та 12

випусках “*Berliner Abendblätter*” за 1811 рік. Ці фрагменти утворюють фрагмент аркадійно-рустикальних замальовок із колонії Демерара у Карибському морі, фактографічна цінність яких, на жаль, не перевищує їхніх поетичних поривань.

Тому прикметною стала поява у 1900 році праці Гайнріха Лойца “Колонії Німеччини” [5], яка своєрідно на порозі нового століття підбила підсумки зусиль імперії в колонізації. У шістьох розділах книги окреслено універсум колоній та їхній зв’язок з “центром”, з німеччиною: “Історичний екскурс”, “Здобуття колоній”, “Землі і люди в німецьких колоніях”, “Війни і дослідницькі подорожі в німецьких колоніях”, “Продукція колоній”, “Подорожі до та в колоніях”. Цей простір схарактеризовано як хронологічно, так і топічно; у ньому присутнє як минуле, теперішнє та майбутнє, так і три ареали – Африка, Азія та Океанія. “Життєвий простір” німців розширився майже на весь світ. Не можна не пригадати, що подібне “оволодіння” світом між 1905 та 1908 роками здійснили французи, опублікувавши шеститомну енциклопедію “*Homme et la terre*”, більшість сторінок якої присвячені колонізованим територіям.

Світові виставки з їхнім поширенням ідей про досяжність далеких світів сприяли не лише захопленню, але й вливалися в протилежні настрої. Широкомасштабне розповсюдження расових ідей наприкінці XIX та протягом першої третини XX століття, активізація націоналістичних рухів породили феномен остраху перед “чужинцем”, що особливо яскраво проглядається у трансформації ставлення до Китаю та образу “жовтошкірого”. З початку XIX століття поширився стереотип відсталого країни, який наприкінці того ж століття став образом небезпеки, яка загрожувала західному світу. Література в цьому відіграла не останню роль, хоча, звичайно, “першою скрипкою” були засоби масової інформації, які спочатку в Америці, а потім в Європі розповсюджували кліше “жовтої небезпеки”. Що ж стосується літератури, то роман Пітрона Дунера “Останні дні республіки” (1879) та Міхаеля Георга Конрада “У пурпуровій темряві” (1895) стали першими вісниками небезпеки, яка загрожувє цивілізованому світу зі Сходу [6, с. 24]. Ще чотирма роками пізніше французький автор Октав Мірбо опублікує роман “Сад тортур”, де поєднав фантазм жорстокості з візіями сексуальних насолод, вивільнених з-під гніту заборони та мовчання. І саме цим на початку XX століття в літературі, зокрема німецькій, розпочала своєрідна “колонізація уявного”, коли ідеї, мрії, фантазії, виокремлена завдяки Зігмунду Фройдю підсвідомість споживача культурного продукту стали благодатним ґрунтом для освоєння знаряддями колонізаційних військ. Ця метафора має під собою незаперечні підстави у вигляді специфічного літературного жанру, який особливо розвинувся на початку XX століття. Це – роман про Іноземний легіон, відомий нам передусім за Ернстом Юнгером (“Африканські ігри”) та Фрідріхом Глаузером (“Туоррама”) – але також і за навалою паралітературних утворень на кшталт серії про Гайнца Бранда, яка складалася з більш ніж ста книг.

Омасовлення мистецтва, процес, розпочатий не в XX столітті, а принаймні на сто років раніше, відіграв значну роль у формуванні страхів, бажань суспільства та здійснив своєрідне структурування шаблонованих уявлень. Масовий випуск художнього продукту, у цьому випадку літератури, співвідносний як, з одного боку, з роздумами Вальтера Беньяміна про твір мистецтва в епоху можливості його технічного формального відтворення, так, з іншого боку, міркуваннями Германа Броха про порнографізацію мистецтва, яке заграє зі сферою людських інстинктів і так опускається до рівня

баналізації. Висока мета, доступність й “опрощення” стали підвалинами формування мистецьких форм на злеті та після Ваймарської республіки. Ліквідація “минулості” мистецтва, за висловом Гітлера, супроводжувалася намаганням максимально видалити з мистецтва реалістичність, спрямувавши його у позачасовий вимір, перетворивши на позачасове та найвище досягнення “народу” [1, с. 23]. Найефективніше реалізована в архітектурі, адже та була беззаперечним лідером у створенні нових об’єктів поклоніння Третього Райху, ця ідея втілена також у літературі.

Сплеск квазіісторичних романів, оживлення подій Реформації та Контрреформації, звернення до германської міфології (Нібелунги, Лоенгрін), до античності (“Мінос” Франца Шпунди), творення новітньої міфології страдництва (“Горст Вессель” Ганса Гайнца Еверса) сигналізували про формування нової стратегії держави: захоплення і колонізації минулого та власного народу. Під гаслами про “пробудження германського духу” культура і література намагалися, як свого часу в Африці, Азії та обох Америках, утвердити ідеал “великої Білої Людини”, яка мала риси ідеалізованого греко-римського та фантазованого північно-германського типів. “Горст Вессель” 1932 року, роман-апологія штурмовиків, які після того швидко знищив Гітлер, продовжився “Міносом” 1944 року, в якому колонізація варварства приходить через північного величного героя. У шати літераризованого міфу про Тезея вдягнена ідеологія та апологія влади, що прийшла з “великої Півночі”. Цей неоригінальний хід уже знайомий літературі з фантастичного роману Конрада “У пурпуровій темряві”, де поневолену китайськими ордами країну Тевта (Тевтонію) визволяють воїни країни Нордіка.

Північ як джерело чистоти та чоловічості є, з одного боку, достатньо давнім фантазійним утворенням культури, а з іншого, – нововинаходом німецької інтелектуальної думки: 1936 року опубліковане есе Готтфріда Бенна “Доричний світ” зображає саме такий тип воїна-громадянина-аскета і вносить потрібні корективи в ідеалізований, піднесений і позачасовий світ мистецтва.

Зосередженість політики Третього Райху на сусідніх з ним країнах та орієнтація на колонізування прилеглих земель вперше стали темою літературних творів ще в 20-х роках ХХ століття: 1926 року вперше опубліковано роман Ганса Грімма “Народ без землі” [2] як апологія безмежного розширення германської раси, що звучить уже у присвяті, побудованій за аналогічним, як у Гайнріха Лойца, тріадним принципом: минуле – теперішнє – майбутнє і предки (моя матір) – я – мій син; 1929 року вийшов друком роман Макса Рене Гессе “Партенау” [3], який, за характеристикою Віктора Клемперера у “ЛТІ” (Lingua Tertii Imperii) є першим виразником ідеологізації мови на зламі 20–30-х років ХХ століття та відкриває шлях мові фашистської держави. Дуальне структурування цього, як його характеризують, “офіцерського” роману та постійна апеляція до воєнного та інтимного дискурсів постулюють стратегії захоплення територій та встановлення влади над землями як пристрасті та чуттєві переживання, а трагічний кінець (самогубство Партенау) доповнює риси войовничого німецького характеру компонентом неконтрольованості природи. Цей германський тип людини призначений бути воїном і переможцем, адже війна, змагання, перемога – це для нього водночас чуттєвість і життя.

Отже, коротко характеризуючи трансформацію колоніальних мотивів у літературі Німеччини першої третини ХХ століття, можна зазначити, що, незважаючи на різні стильові течії, на співприсутність у культурному просторі відмінних стратегій творення

індивідуального та суспільного, свідомого та підсвідомого, література засвідчує зміну трьох фундаментальних стратегій колонізації: це паралелізм фактичного і супровідного літературного колоніалізму, який виражений появою документальної фактографічної прози наприкінці XIX – на початку XX століття і співвідносний з епохою “вільгельмізму”; наступним етапом стала своєрідна “колонізація уявного”, можлива всередині культури, сформованої протистоянням елітарного та масового – у Німеччині протягом і після першої Світової війни та під час Ваймарської республіки; третім є етап внутрішньої колонізації, своєрідної “демодицеї”, скерованої як хронологічно на минуле нації та її уявне коріння, так і топічно на себе і країни-сусіди, що особливо яскраво виявилось в мистецтві та літературі Третього Райху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Васильченко А. В.* Арийский реализм. Изобразительное искусство в Третьем Рейхе / А. В. Васильченко. – М. : Вече, 2009. – 271 с.
2. *Grimm H.* Volk ohne Raum / Hans Grimm. – München : Müller, 1934. – 1299 S.
3. *Hesse M. R.* Partenau / M. R. Hesse. – München : List, 1956. – 166 s.
4. Kaiser Wilhelm II. Die chinesische Monade, ihre Geschichte und ihre Deutung. – Leipzig : Koehler, 1934. – 66 S.
5. *Leutz H.* Die Kolonien Deutschlands, ihre Erwerbung, Bevölkerung, Bodenbeschaffenheit und Erzeugnisse / Heinrich Leutz. – Karlsruhe : Scherer, 1900. – 151 S.
6. *Li Ch.* Der China-Roman in der deutschen Literatur 1890–1930. Tendenzen und Aspekte / Changke Li. – Regensburg : S. Roderer, 1992. – 218 s.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2011

Прийнята до друку 02.11.2011

TRANSFORMATION OF COLONIAL MOTIFS IN THE GERMAN LITERATURE OF FIRST THIRD OF 20TH CENTURY

Bogdan Storokha

*Poltava State Pedagogical University named after VG Korolenko,
Str. Ostrogradskii, 2, Poltava, 36000,
e-mail: bogdanstorokha@gmail.com*

The article reveals the transformation of colonial motif in German literature of the first quarter of the XXth century. The author pays attention to transformation from documentary-factographic prose to fictional literature and further to the literature of ideological orientation. Colony is interpreted as the change of geographical topos to imaginary space and then to the necessity of struggle with the “inner enemy”. The change is illustrated with the examples from German literature of the first quarter of the XX-th century.

Key words: colony, colonial novel, figure of “The Other”, including and absorption of “The Other”.

“ТРАНСФОРМАЦИЯ КОЛОНИАЛЬНЫХ МОТИВОВ В НЕМЕЦКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ПЕРВОЙ ТРЕТИ XX ВЕКА”

Богдан Стороха

*Полтавский национальный педагогический университет имени В. Г. Короленко,
ул. Остроградского, 2, г. Полтава, 36000,
e-mail: bogdanstorokha@gmail.com*

Рассмотрено трансформацию колониальных мотивов в немецкой литературе первой трети XX века. Внимание сосредоточено на переходе от документально-фактографической прозы к фикциональной литературе и далее к литературе идеологической направленности. Колонию воспринято как смена географического топоса на воображаемое пространство и затем на необходимость борьбы с “внутренним врагом”. Смену иллюстрировано примерами из немецкой литературы первой трети XX века.

Ключевые слова: колония, колониальный роман, образ “чужого”, инкорпорирование и отторжение “чужого”.